

MAVZU: AFRIKA MATERIGI GEOGRAFIK O'RNI, OKEAN QISMLARI, CHEKKА NUQTALARI, TEKTONIKASI

REJA:

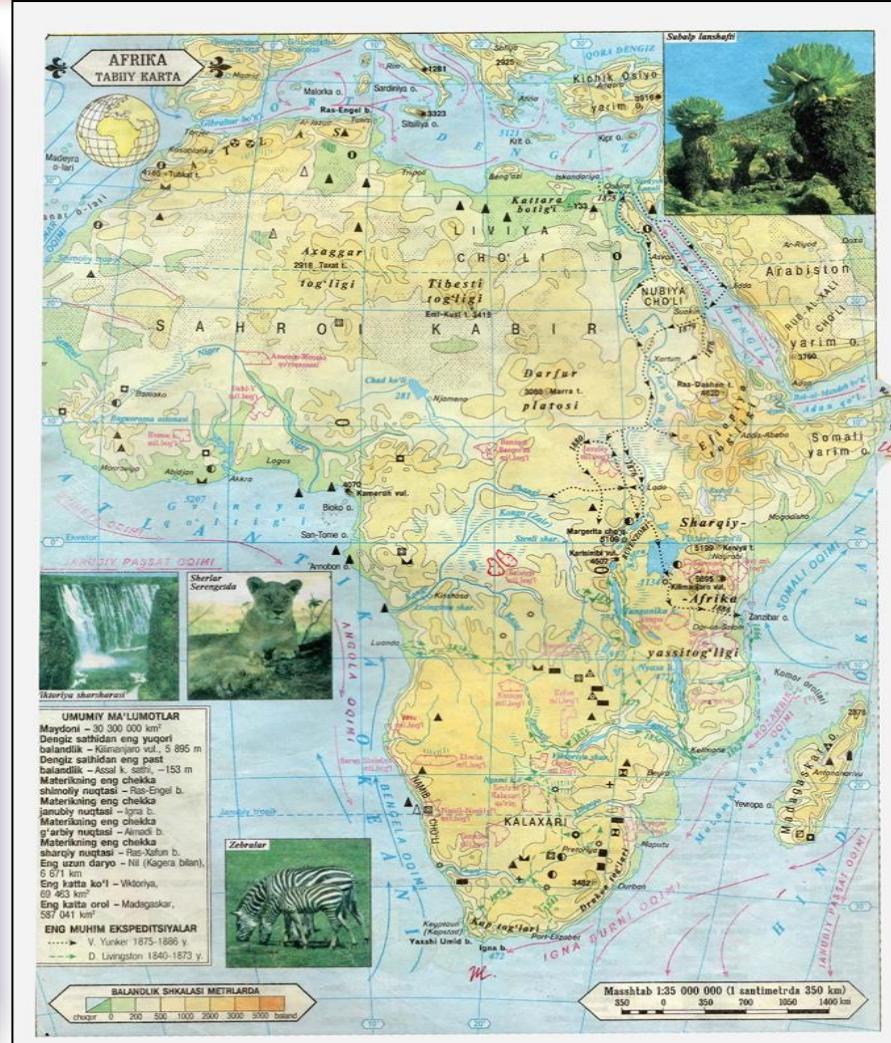
1. Afrika materigi geografik o‘rnining
xususiyatlari, okean qismlari
2. Afrikaning tekshirilish tarixi
3. Materik tektonik rivojlanishi bosqichlari

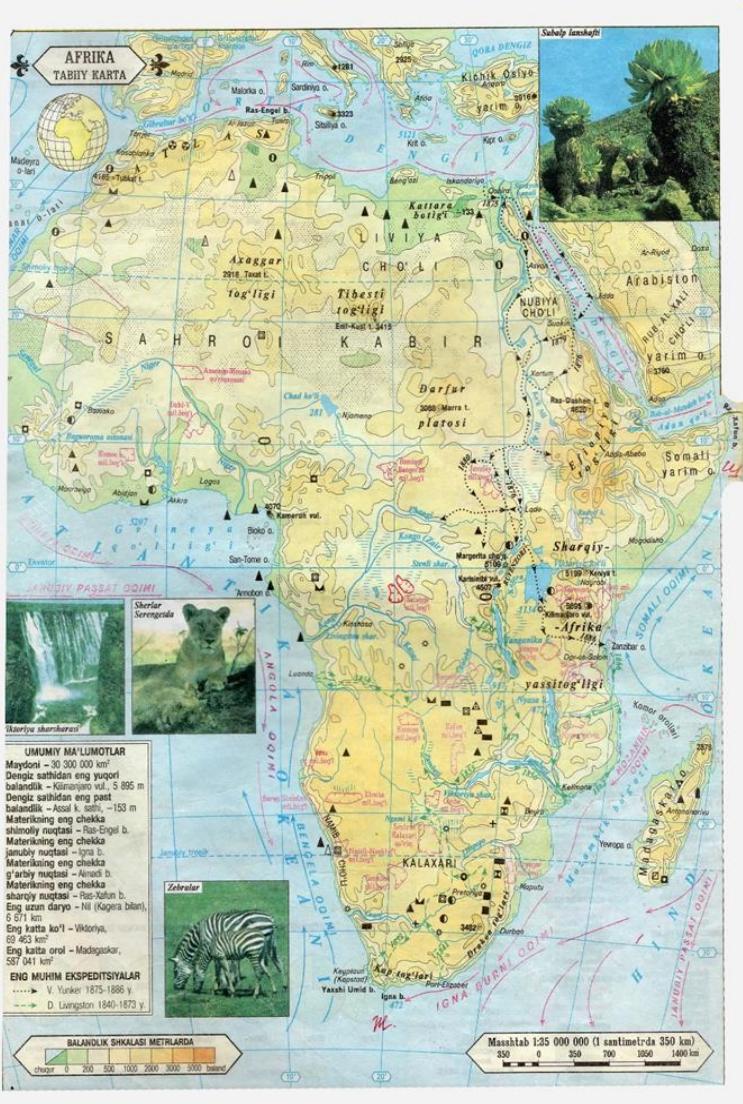

1. Afrika materigi geografik o‘rnining xususiyatlari, okean qismlari

Afrika to’rtta yarim sharda joylashgan va maydonining kattaligi jihatidan sayyoramizda **Yevrosiyodan keyin ikkinchi o’rinda turadigan yirik materik.**

Materik maydoni **29,2 mln. km²**, materik atrofida joylashgan orollar bilan birga **30,3 mln. km²**.

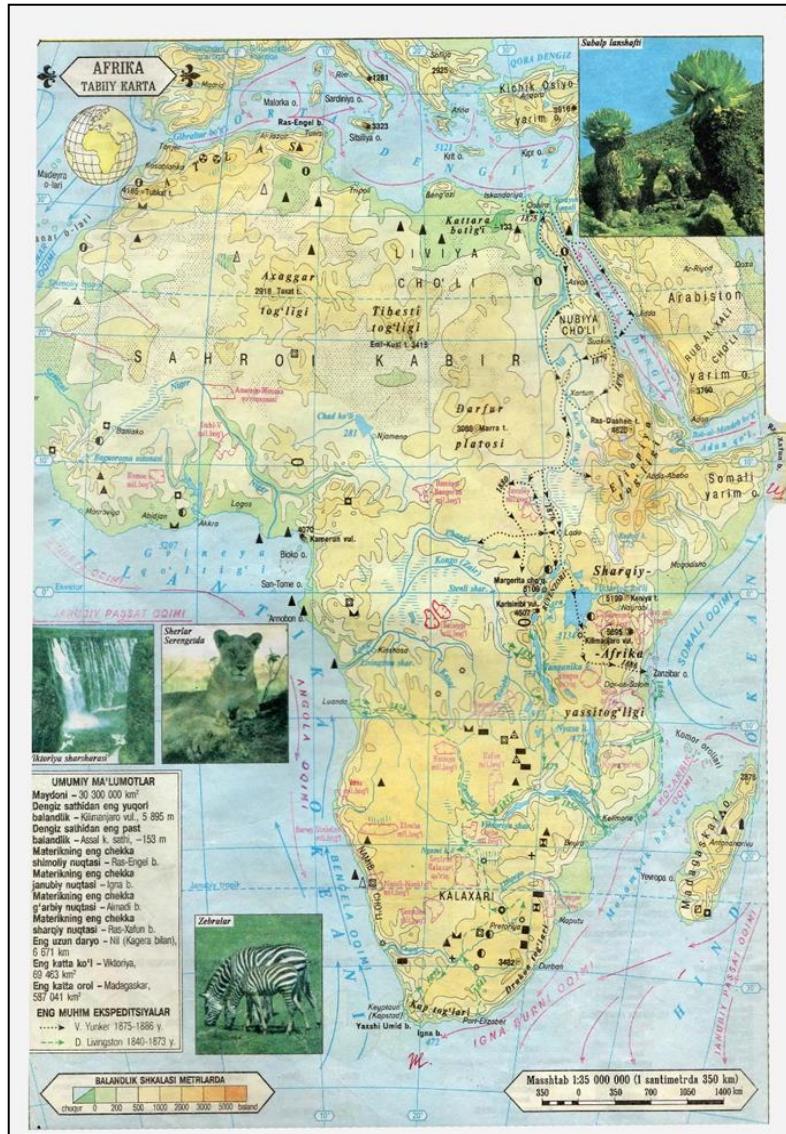

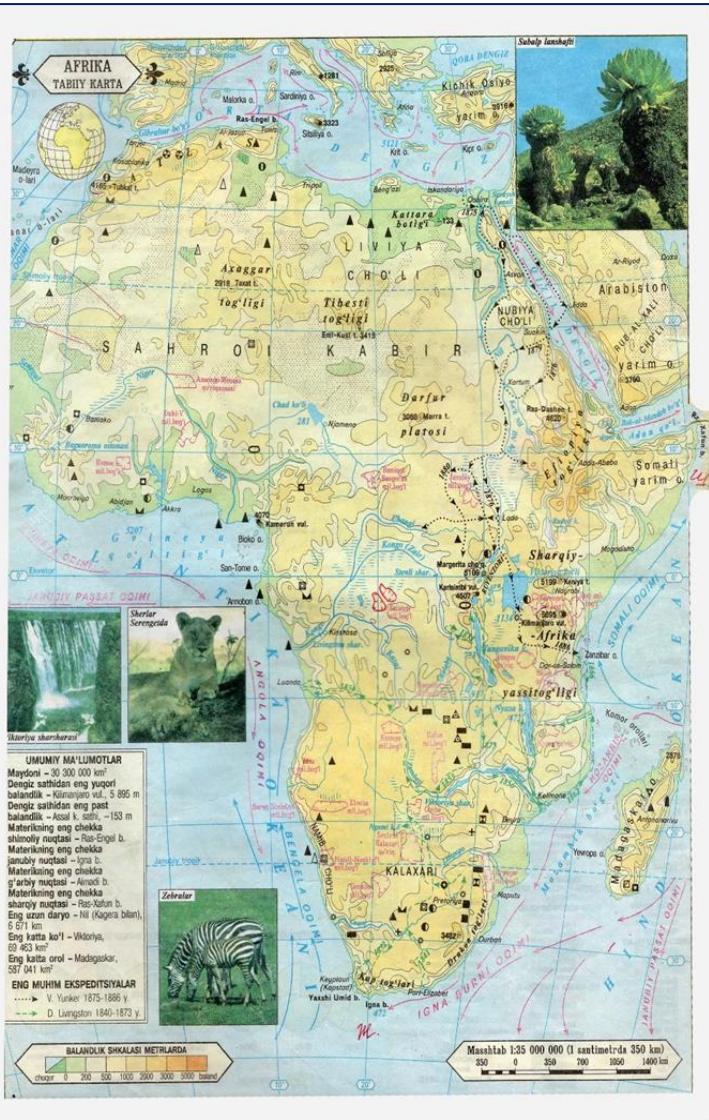

Afrika materigi Yevroсиyo bilan yaqindan bog'langan bo'lib, undan **Qizil va O'rta dengizlar** orqali ajralib turadi. Afrika kengligi **120 km** keladigan Suvaysh bo'yni orgali Osiyo bilan tutashgan. 1859-1869 yillarda qazilgan **161 km** uzunlikdagi Suvaysh kanali ikki materikni bir-biridan ajratib, Qizil va O'rta dengizlarni bir-biri bilan bog'laydi.

Eng tor joyi **13 km** bo'lgan *Gibraltar bo'g'izi* Afrikani Yevropadan ajratib turadi. Afrika, *Yevropa va Osiyo* bilan birgalikda sharqiy yarim sharda yirik quruqlikni tashkil etib, *Australiya, Antarktida, Shimoliy va Janubiy Amerika* materiklaridan okeanlar bilan ajralib qolgan.

Afrika g'arbda va
shimolda Atlantika okeani va
uning tarkibidagi *O'rta
dengiz* bilan, sharqda va
shimoli-sharqda Hind okeani
tarkibidagi *Qizil dengiz* bilan
chegaralanadi. Shimol
tomonda Afrikaga
Yevrosiyoning **Pireney**,
Apennin va **Bolqon** yarim
orollari, shimoli-sharqda
Arabiston yarim oroli juda
yaqin joylashgan.

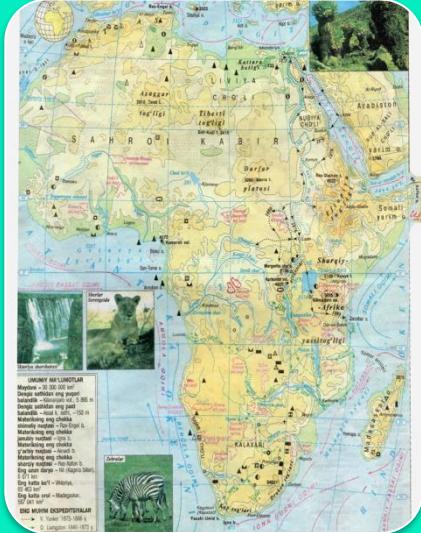

Afrika shimol va janubidagi eng chekka nuqtalari *ekvatoridan qariyb bir xil uzoqlilikda* joylashgan. Eng shimoliy nuqtasi **Ben-Sekka burni** ($37^{\circ}20$ sh.k.) bilan eng janubiy nuqtasi **Ignia burni** ($34^{\circ} 51$ j.k.) oralig'i **8000 km** ga teng.

Afrikaning eng keng joyi ekvatoridan shimolda, **10° va 16° sh.k.** lar oralig'ida joylashgan. Materikning kengaygan shimoliy yarmi g'arbdan sharqqa tomon **Almadi burni** ($17^{\circ}33$ g'.u.) dan **Ras-Xafun burni** ($51^{\circ}24$ shq.u.) gacha **7500 km** masofaga cho'zilgan va janubga tomon materik torayib, eni **3000 km** ni tashkil etadi.

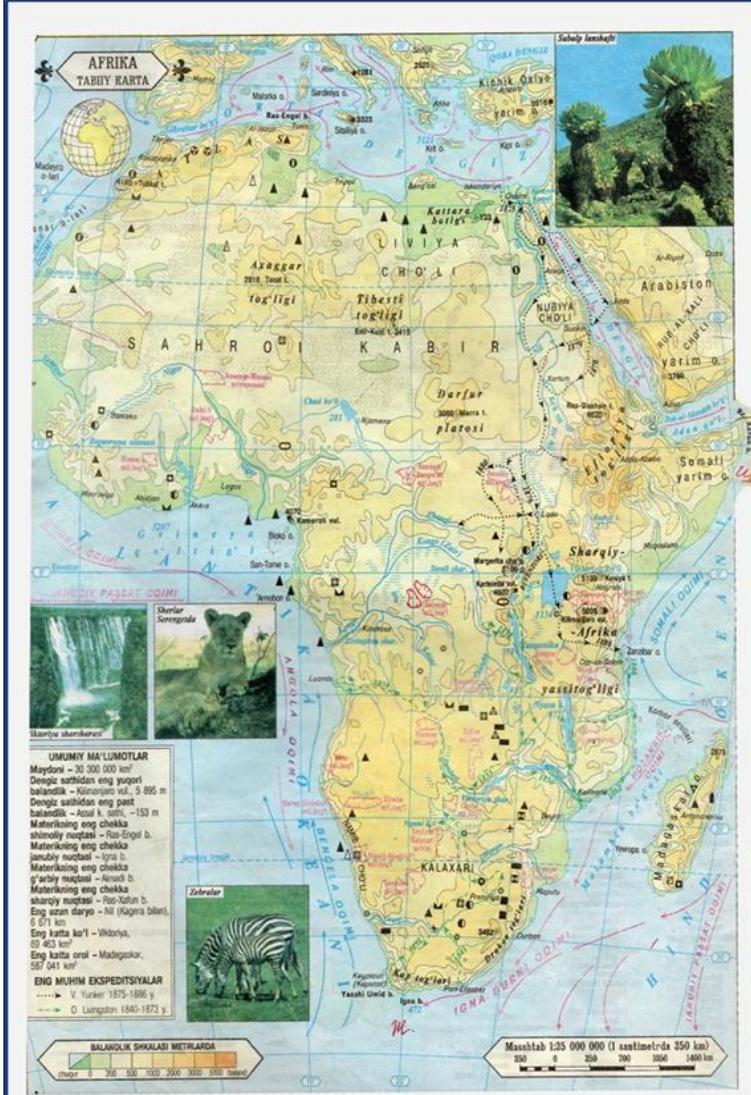

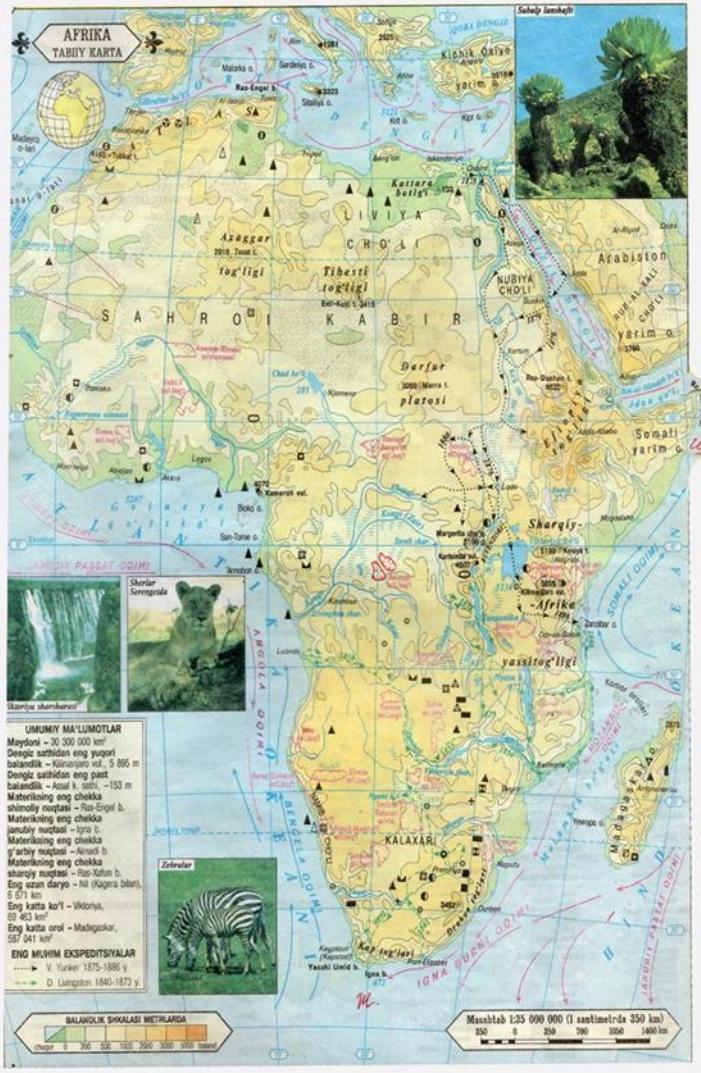
Materikning katta qismi
ekvatordan shimolda va kichik
qismi janubda joylashgan.
Grinvich merediani ham
Afrikaning g'arbiy qismidan kesib
o'tgan.

Afrikaning katta qismi shimoliy va
janubiy *tropiklar oralig'ida ekvatorial,*
subekvatorial va tropik mintaqalarda
joylashgan. Uning eng shimoliy va
janubiy chekkalari *subtropik*
mintaqalarga qaraydi

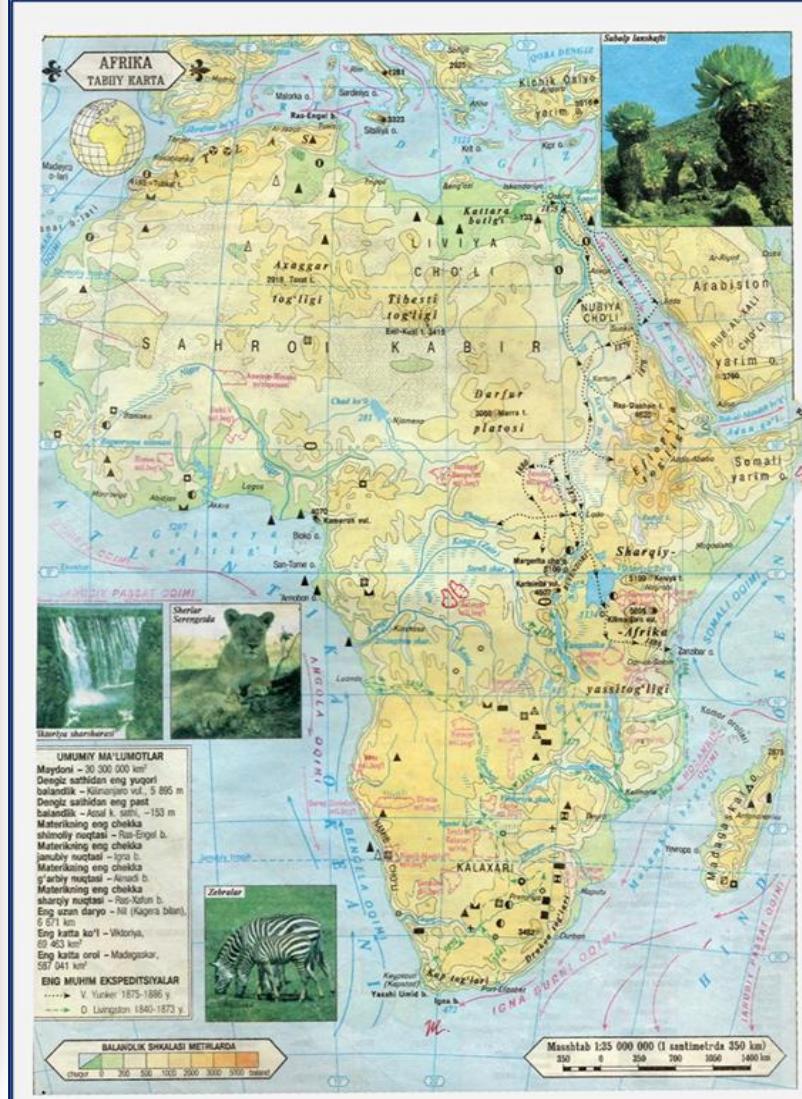
Hind okeanining
materikka yaqin
qismlarida
**Madagaskar, Sokotra,
Zanzibar, Pemba,
Mafiya, Komor,
Maskaren, Amirant va
Seyshel orollari**
joylashgan va bular
kelib chiqishiga ko'ra
materik orollar
hisoblanadi.

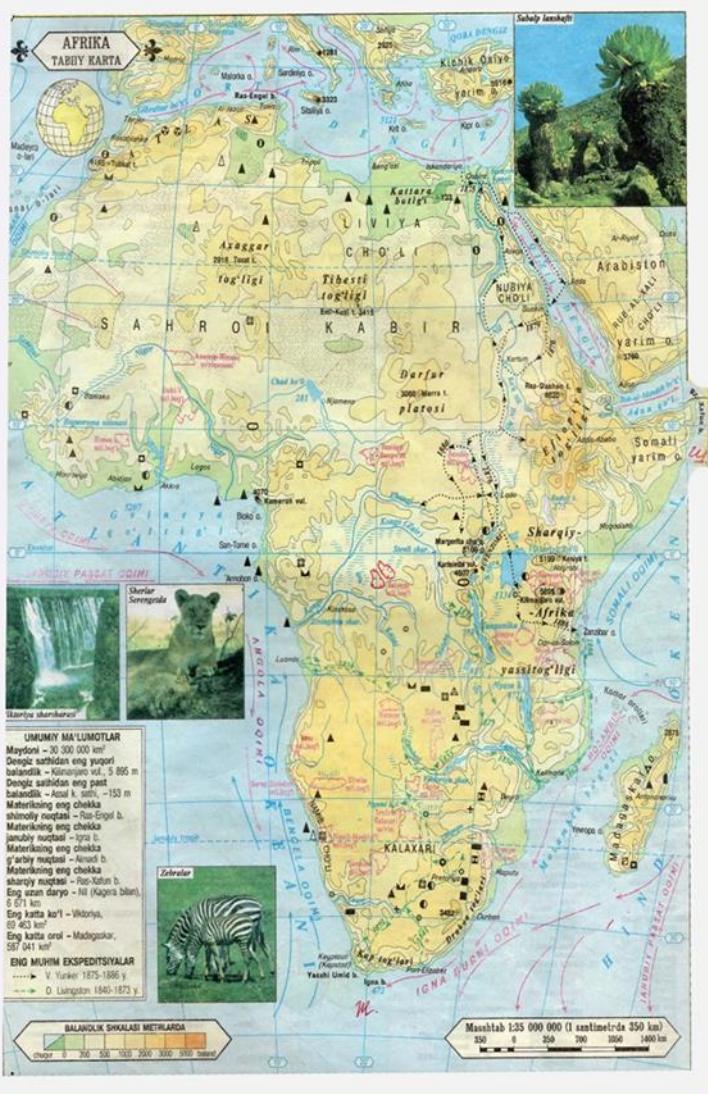
Atlantika okeanining materikka yaqin qismida Madeyra, Kanar, Yashil Burun, Fernando-Po, Prinsipi, San-Tome, Annobon va boshqa mayda orollar joylashgan. Ular kelib chiqishiga ko'ra **materik** va **vulkanik** orollar tipini hosil qiladi.

Afrika qirg'oq chizig'inining umumiy uzunligi **30500 km** bo'lib, bir km qirg'oqqa **960 km²** quruqlik to'g'ri keladi. Afrika qirg'oqlari Yevrosiyo va Shimoliy Amerika materiklarining qirg'oqlariga nisbatan juda oddiy, to'g'ri chiziqli, kam parchalangan, uzilmali, sharqiy va janubi-g'arbiy qirg'oqlari *tog'li, qirg'oq bo'ylarida pastekisliklar tarqalgan.*

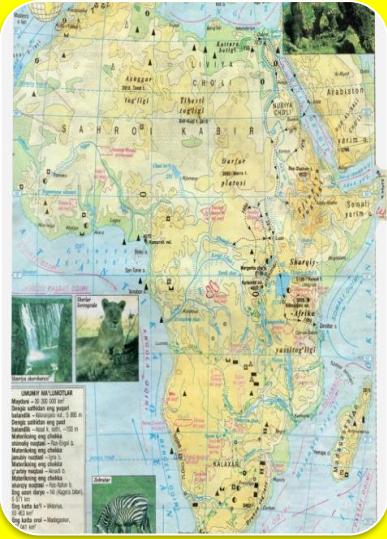

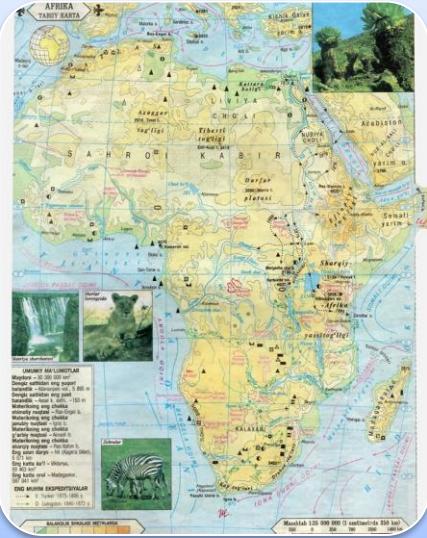
2.Afrikaning tekshirilish tarixi

Miloddan oldingi XIII asrda qadimgi yunonlar *Suvaysh bo'ynidan Sidra qo'lting'igacha* bo'lgan Afrika qirg'oqlarini suzib o'tishgan, Nil daryosining yuqori oqimidagi beshinchi ostonagacha **2000 km** masofaga kirib borishgan, **Arabiston va Nubiya** cho'llari bilan tanishgan. Finikiyaliklar miloddan oldingi **VIII asrda** Afrikaning shimoliy qismidagi *Sidra va Gabes* qo'lqiqlaridan suzib o'tgan.

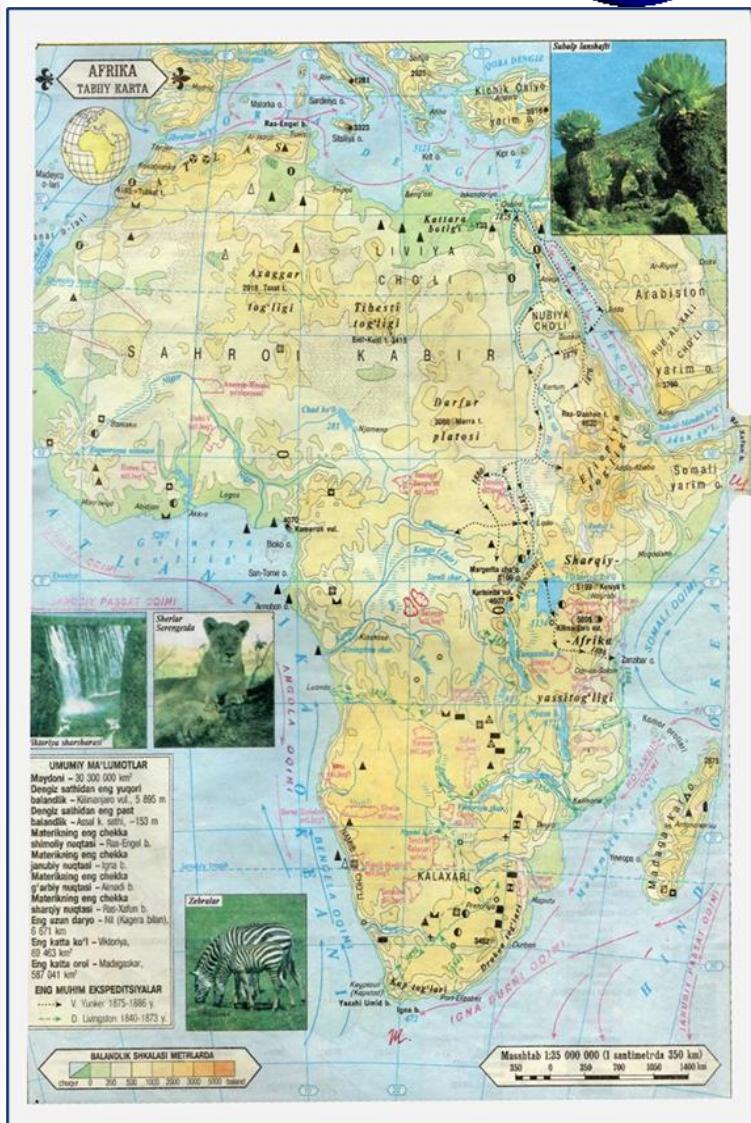
Rim imperiyasi dengizchilari miloddan **100 yil** oldin Afrikaning sharqiy qirg'oqlarida Zanzibar oroliga borgan. *Sayyoh Diogen Oq Nil* daryosining boshlanishidagi ko'lllar va qorli tog'lar to'g'risida ma'lumotlar to'plab, ularni **Oydin tog'lar** deb atagan.

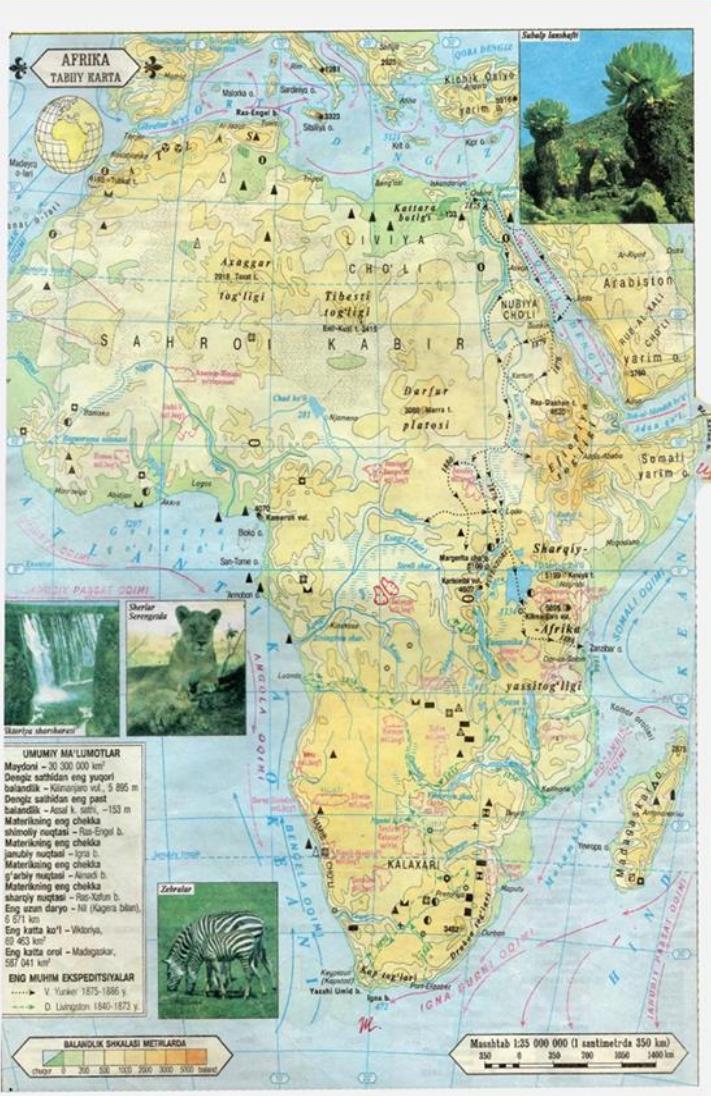

Milodning boshlarida indoneziyalik sayyoohlari **Hind okeanini** sharqdan g'arbga tomon kesib o'tib, **Madagaskar** orolini kashf etadilar. VIII asr o'rtalarida arab sayyoohlari Hind okeanining g'arbiy qismida **Mozambik bo'g'iziga** kirish joyida Kamor orollarini kashf etadi.

Keyinchalik *1420 yillar* atrofida Janubiy Afrikani aylanib o'tib, *Oranj* daryosining quyi oqimi bilan tanishadi. Taniqli arab sayyohi va geografi, marokkalik **Ibn Batuta** *1352-1353 yillarda* G'arbiy Sahroi Kabirni shimoldan janubga tomon kesib o'tadi. Niger daryosining *yuqori va o'rta* oqimlari hududlarini o'rganadi.

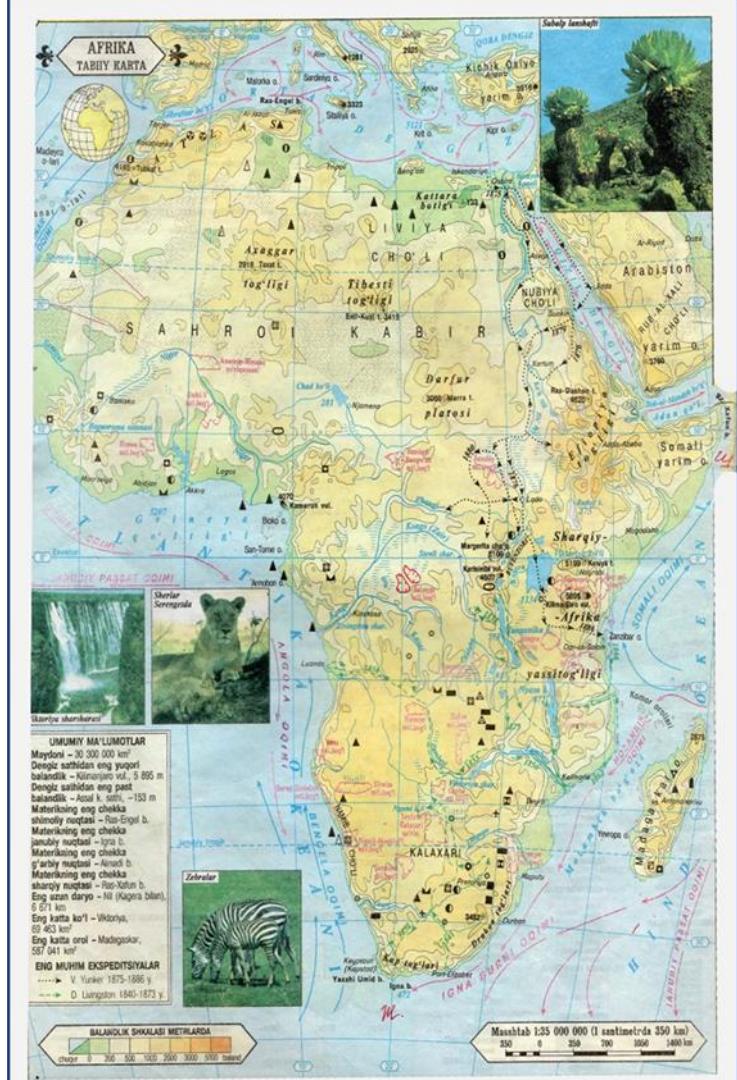

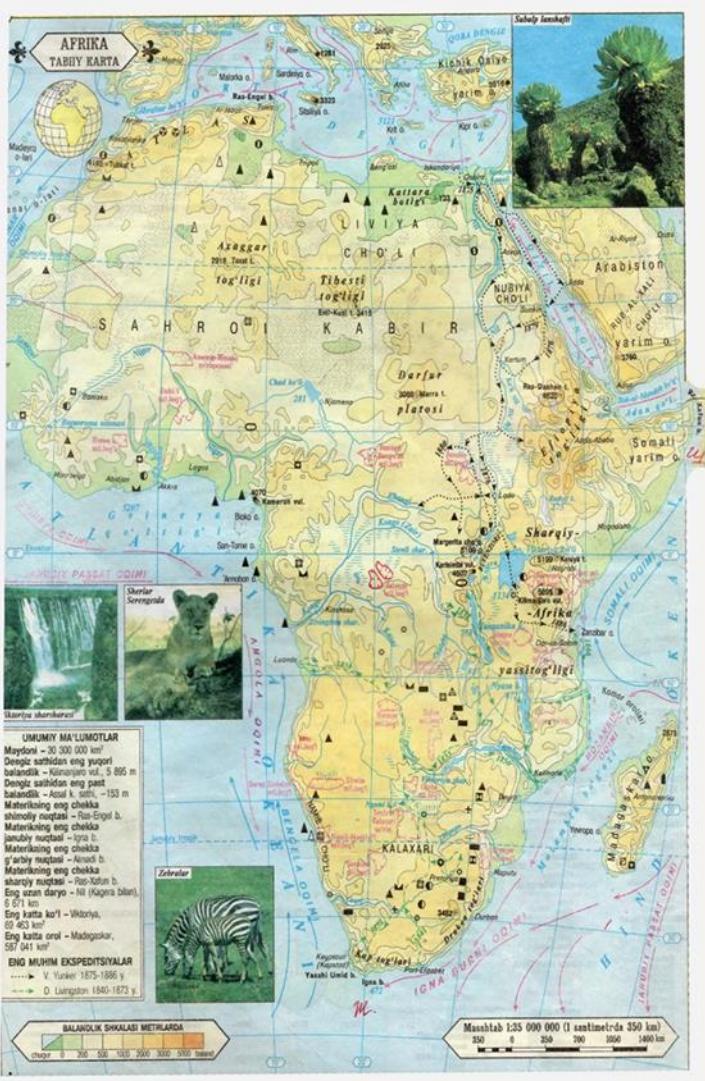

So'ngra Markaziy Sahroi Kabir orqali *Axaggar* tog'ligini, Aljir Sahroi Kabirini kesib o'tib, bu hududlar to'g'risida ko'plab geografik ma'lumotlar to'playdi.

1447 yilda genuyalik **A.Malfante** Sahroi Kabirning ichki qismidagi Tuat vohasigacha, **1469 yilda** florensiyalik sayohatchi **B.Diash** materik janubidagi Yaxshi Umid burnidan Atlantika okeani sohillari **tabiiy sharoitini** o'rgangan.

D.Livingston Kalaxari
cho'li, Zambezi daryosi,
Kongo daryosining yuqori
oqimini, **1859-1861** yillarda
Viktoriya va N'yasa
ko'lllarini, Zambezi
daryosidagi Viktoriya
sharsharasini va **1867-1872**
yillarda Tanganika ko'lini
tadqiq etishni davom ettirib,
Lualaba daryosini kashf
etadi.

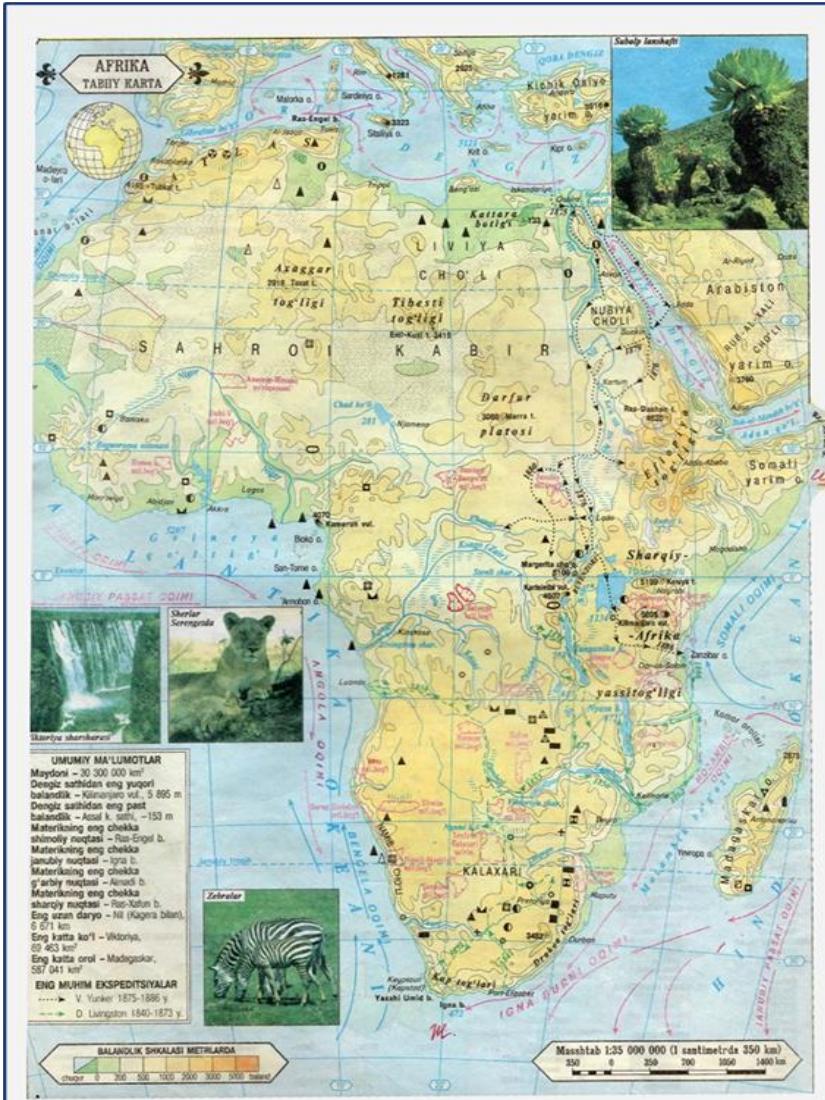

Ingliz sayyozi G.M.Stenli 1817-1877 yillar davomida Zanzibar orolini, *Viktoriya* ko'lini va Nil daryosining bosh irmog'i *Kagera* daryosini, *Kongo* va *Lualaba* daryolarining quyi oqimigacha bo'lgan hududlarni o'rgangan.

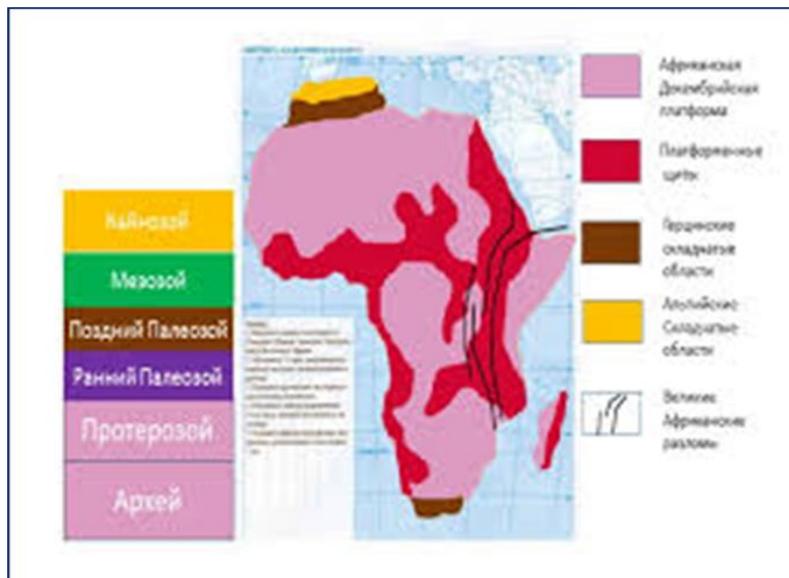
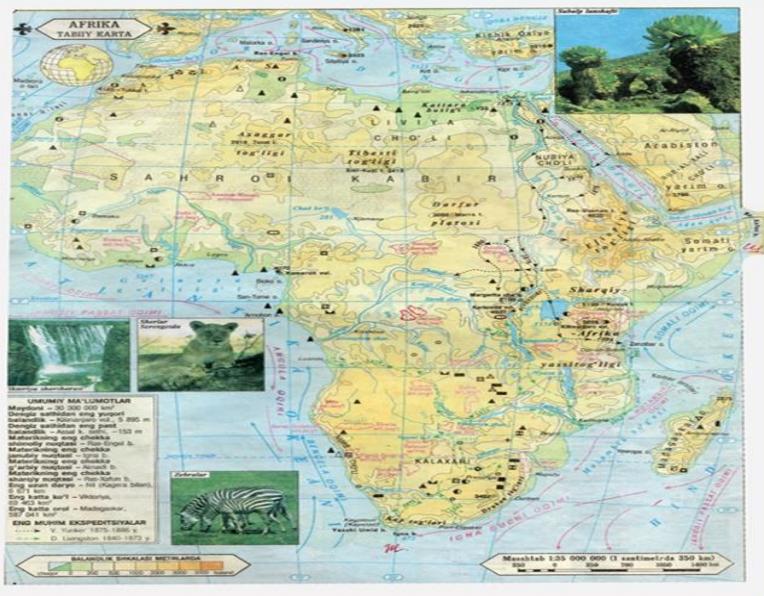
Afrika tabiatini va xalqlari hayotini tadqiq etishda rus sayyoohlari **XIX asr oxirida V.V.Yunker** Markaziy va Sharqiy Afrikaga sayohat qilib, materikning *tabiatni va aholisi haqida qiziqarli ma'lumotlar to'playdi, topografik ishlarni amalga oshiradi, gidrologik va meteorologik kuzatishlar olib boradi.*

N.I.Vavilov rahbarligidagi ilmiy safar xodimlari **1926-1927** yillarda materikning shimoli-sharqiy qismlarida madaniy o'simliklarni o'rganib, **6000** dan ortiq namuna to'playdi. Shu bilan birga N.I.Vavilov Efiopiya tog'ligening bir qancha madaniy o'simliklarning, ayniqsa *qimmatli bug'doy navining vatani ekanini* aniqlagan.

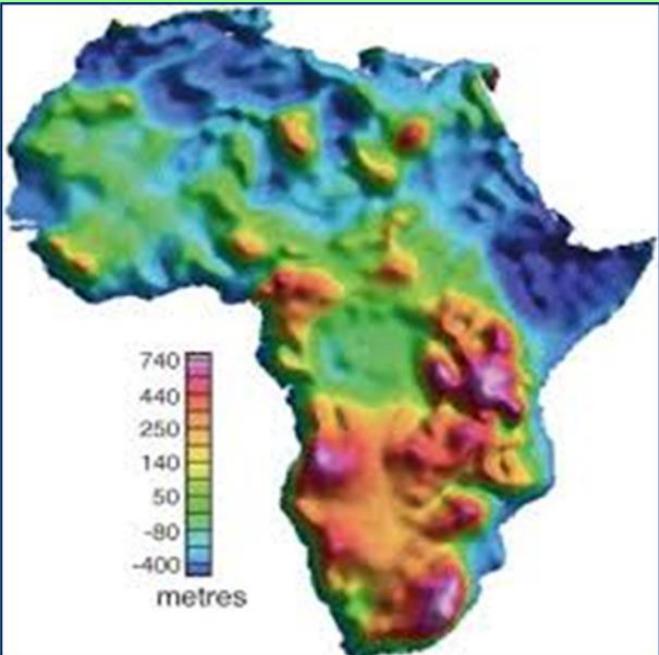
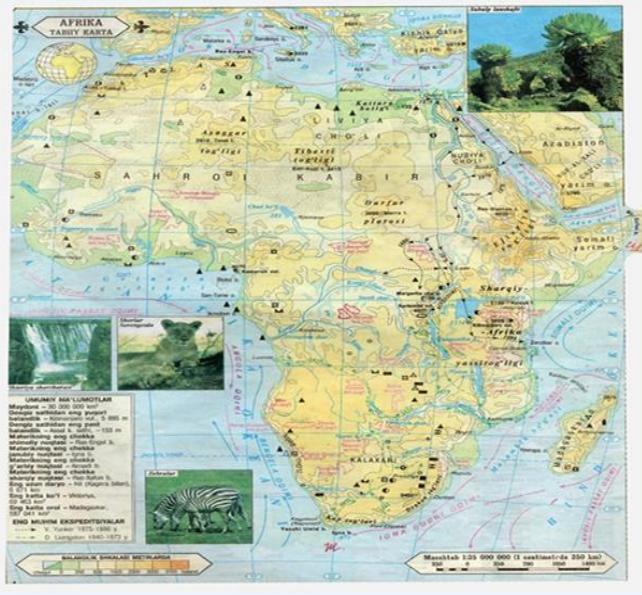

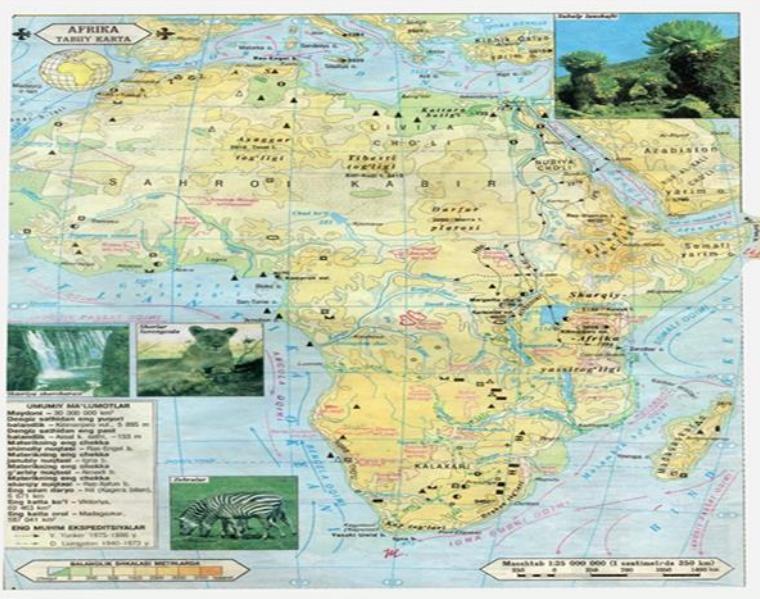
3. Materik tektonik rivojlanishi bosqichlari

Afrikaning geologik tuzilishi boshqa materiklarning geologik tuzilishiga nisbatan ancha *oddiy, murakkab geotektonik strukturalar kam* uchraydi. Lekin, shunga qaramasdan u barcha materiklar singari o'zining juda uzoq davom etgan **geologik va tektonik rivojlanish tarixiga ega.**

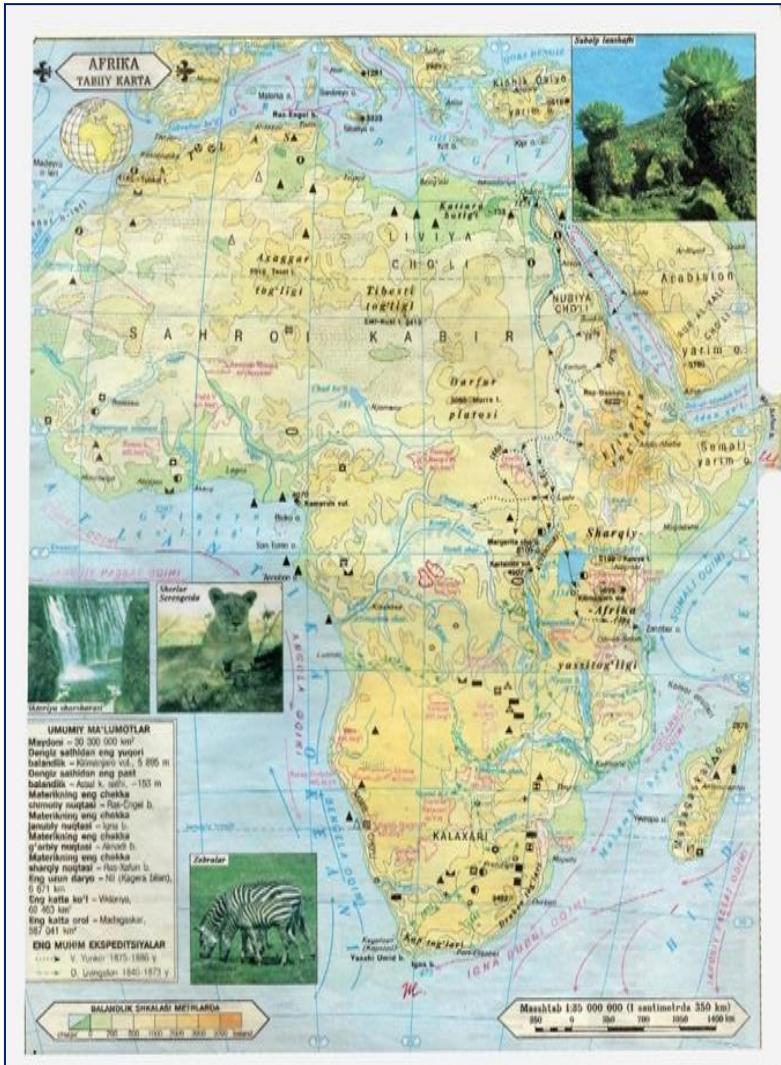
Materikning shimoli-g'arbidagi *Atlas tog'lari*, janubidagi *Kap tog'laridan* tashqari hamma qismi, *Madagaskar oroli* va materikka shimoli-sharq tomondan tutash bo'lgan Osiyoning Arabiston yarim oroli hududlari **Afrika (Afrika-Arabiston)** platformasini hosil qiladi.

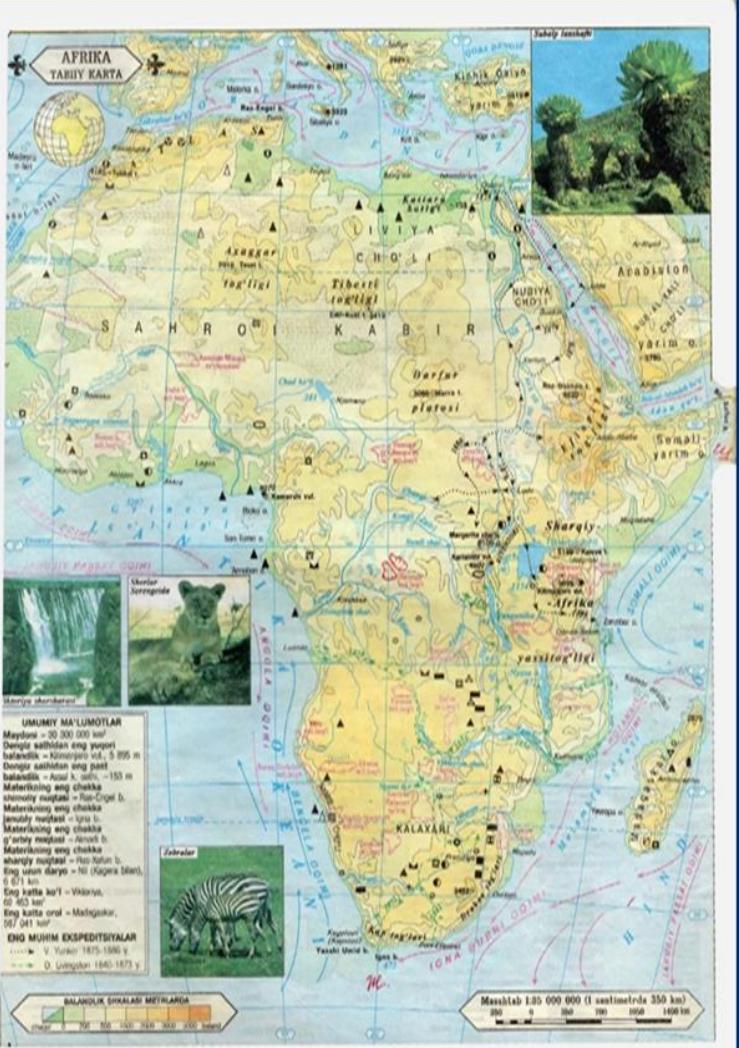

Afrikaning shimoli-g'arbiy va janubiy tog'li chekka qismlaridan tashqari materikning deyarli butun hududi yagona platformadan — **Gondvana** qadimgi materigi tarkibiga kirgan Afrika platformasidan iborat. Gondvana butun *arxey va proterozoy eralari* davomida tarkib topgan.

Paleozoy erasining boshlarida Gondvana Yer sharidagi eng katta yaxlit quruqligini bo‘lgan. Afrika platformasining bundan keyingi taraqqiyoti Gondvananing parchalanib ketishi va dastlab **Afrika-Arabiston** platformasining, so‘ngra **Afrika va Arabiston** platformasiga ajralib ketishi bilan bog‘liqdir.

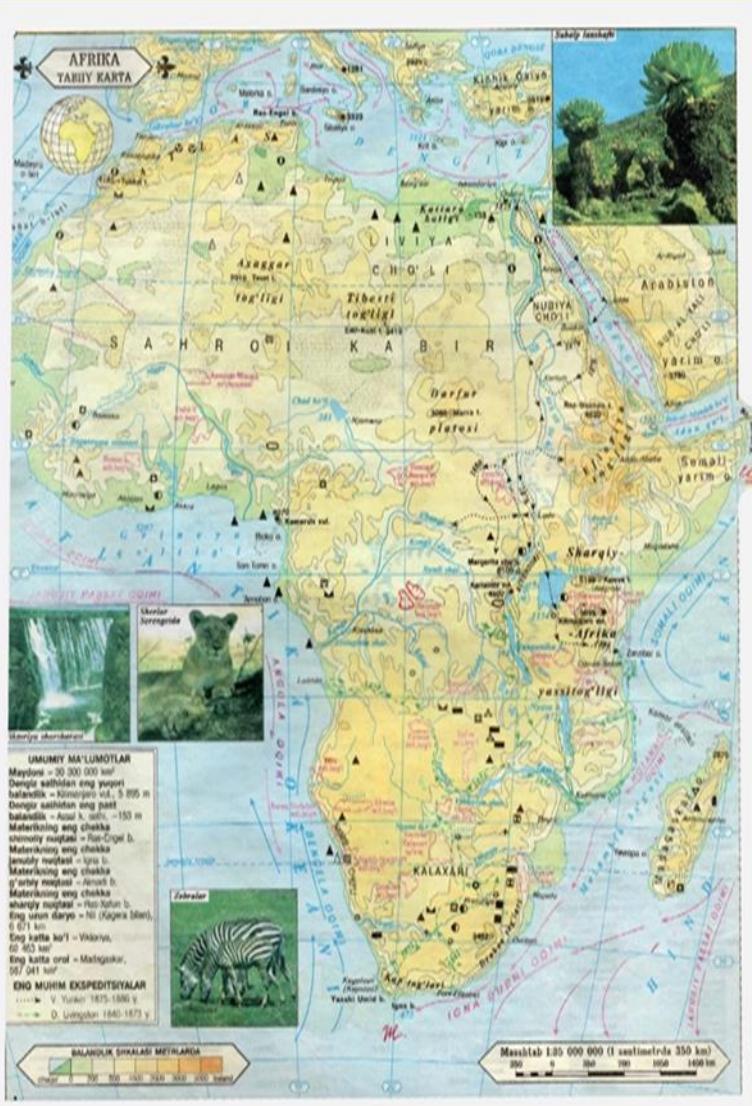
Afrika platformasining poydevori materikning ko'pchilik hududlarida yer yuzasiga chiqib, **rel'ef shakllarida** o'z ifodasini topgan. Platformaning ko'tarilgan qismlari **arxey** erasining oxirlarida vujudga kelgan. Kristall poydevorning asosiy ko'tarilmalari materikning chekka qismlarida **ikkita polosa** hosil qilib joylashgan.

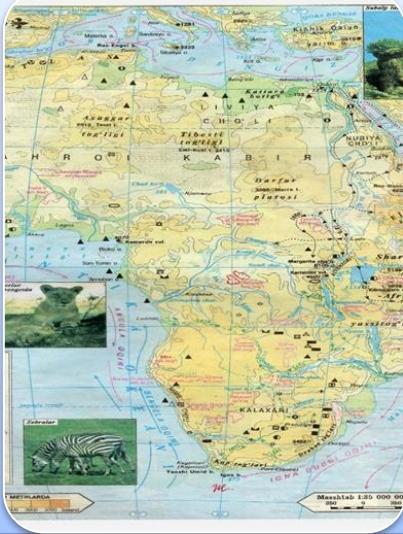
Birinchi katta polosa sharqda *Qizil dengiz* va *Adan qo'ltig'i* sohillaridan boshlanib, materikning eng janubi-sharqiy *Hind okeani* qirg'oqlarigacha davom etadi.

Ikkinci polosa g'arbda *Gvineya qo'ltig'i* va Atlantika okeani qirg'oqlari bo'y lab cho'zilgan. Bulardan tashqari ayrim mustaqil ko'tarilmalar Afrikaning ichki hududlari - Sahroi-Kabirda, Rodeziyada, Nil daryosining yuqori qismida uchraydi.

Materikda cho'kindi jinslarning yoshi 2,8-3,3 mlrd. yilga teng bo'lib, ular platformadan oldingi geosinklinal zonada hosil bo'lgan. Dastlabki paytda bu jinslar suv osti *vulkan lavalari va tuflari, ohaktoshlar, gillar, qumlar* bo'lib, arxeyning oxirida *kristall va metamorfik jinslarga, slaneslarga, kvarsitlarga va marmarlarga* aylangan.

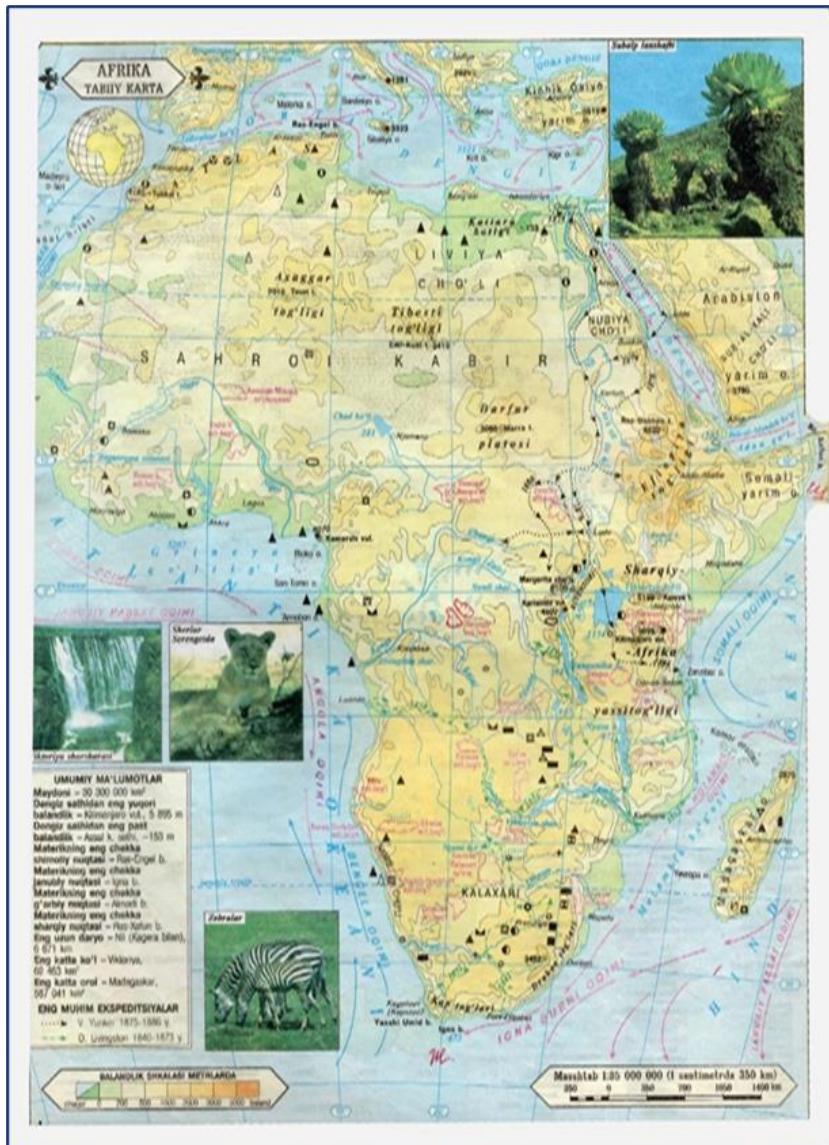

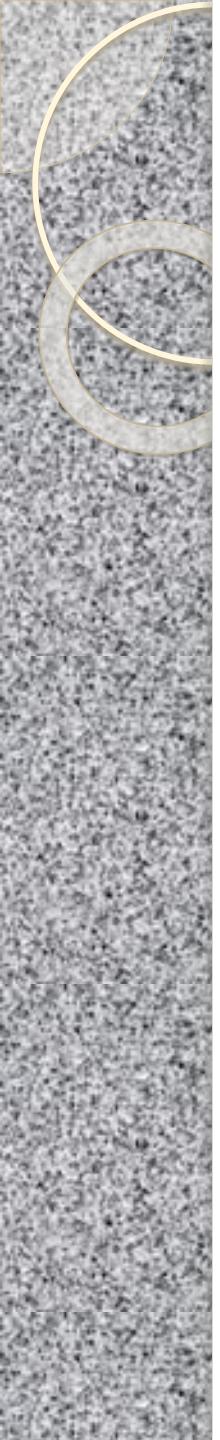
Afrikaning *g'arbiy* va *sharqiy* qismlarida tog' hosil bo'lish jarayoni hozirga qadar ham o'z faoliyatini yangi tektonik harakatlar shaklida davom ettirib kelmoqda.

Afrikaning *sharqiy* va *g'arbiy* hududlari uchun kuchli seysmik harakatlar xarakterli bo'lsa, *shimoliy*, *markaziy* va *janubiy* hududlari uchun kuchsiz seysmik harakatlar xarakterlidir.

Geosinklinal zonadagi dengiz sathidan ko'tarilib turgan quruqliklar *nurash natijasida yemirilib va yuvilib qumoq, shag'al toshli cho'kindi jinslar* hosil qilgan. Bu yotqiziqlar platformaning bukilgan joylarini to'ldirib, kristall poydevorning yuza qismini qoplab olgan. Keyinchalik bu cho'kindi jinslar geologik jarayonlar natijasida kvarsit va konglomeratlarga aylangan.

*Эътиборингиз учун
рахмат!*